

Vedad SPAHIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

STATUS BOSANSKOHERCEGOVAČKE KNJIŽEVNOSTI UNUTAR B/H/S/C INTERLITERARNE ZAJEDNICE DANAS

U radu se razmatra koncept kompozitne integralnosti bosanskohercegovačke književnosti i model njegovog funkcioniranja u različitim povijesno-kontekstualnim elongacijama. Prihvatanje bosanskohercegovačke književnosti kao nadsistema koji sačinjavaju: bošnjačka književnost, srpska i hrvatska književnost unutar bosanskohercegovačkog kulturno-književnog kruga, te tradicije, autori i djela koji ne pripadaju „konstitutivnoj“ etničkoj trijadi, pretpostavka je utemeljenja nove južnoslavenske komparatistike zasnovane na nehijerarhijskoj dijalogičnosti lingvistički i historijski bliskih kultura i literatura koje sačinjavaju b/h/s/c međuknjiževnu zajednicu, a na sličan način kao i konstitutivne sastavnice bosanskohercegovačke književnosti međusobno se preklapaju i prožimaju.

Ključne riječi: bosanskohercegovačka književnost, koncept kompozitne integralnosti, krugovi, elipse, komparatistika, južnoslovenska interliterarna zajednica, nehijerarhijska dijalogičnost

Ključna pretpostavka razumijevanja bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta jeste uvažavanje njegove kompozitne integralnosti. Kulturne tradicije bosanskohercegovačkih naroda nalaze se u specifičnom odnosu obilježenom stalnim osciliranjem između bosanske integralnosti i nacionalnih posebnosti, pri čemu se svaka može posmatrati za sebe, ali se u tolikoj mjeri međusobno određuju da se

ne mogu sasvim razdvojiti. Sebi svojstvenim preciznim imenovanjem pojava, Dževad Karahasan je bosanskohercegovački kulturni sistem označio kao dramatski: „Temeljni odnos među elementima sistema je opozicijska napetost, što znači da su elementi postavljeni jedan nasuprot drugome i međusobno vezani upravo tom suprotstavljenošću u kojoj definiraju jedan drugoga; elementi ulaze u sastav sistema (u sastav cjeline višeg reda) ne gubeći svoju primordijalnu prirodu, odnosno niti jednu od osobina koje imaju izvan sistema koji konstituiraju – svaki element ulazi u sastav sistema time što je dobio nove osobine, a ne time što je izgubio neku od onih koje je imao“ (Karahasan 2010: 10). Pri tom, historijski gledano, ni u vremenima političkih zaoštavanja, praćenim kulturnim izolacionizmom, nije posve ugušen duh zajedništva, niti se u periodima naglašenije integrativnosti potiru posebnosti. I jedna i druga tendencija u 20. stoljeću dovedene su do najekstremnijih amplituda ali je, čini se, kompozitna struktura uspjela da izdrži i nanovo se resetuje.

Paradoks, ali i blagoslov, opstojanja kako sastavnih partikulariteta tako i integriteta bosanskohercegovačke književnosti, u vremenima kriza i iščašenja, su upravo oni pisci oko kojih se na ovim prostorima najčešće spori, najviše ih se svojata ili odriče, a najteže im je, zapravo nemoguće, osporiti umjetnički kredibilitet. I tokom ratnih godina Andrić, Selimović i A. B. Šimić (spomenimo samo njih!) neizostavne su predikacije kritičko-akadenskog diskursa i u dominantno bošnjačkim, i u srpskim i hrvatskim sredinama, štaviše, održali su se sve vrijeme, na svim stranama, i u školskim programima i akademskim silabusima. Bez obzira na motive i pozadinu tog njihova multilateralnog „preživljavanja“, na stranu, k tome, i što će jedni u svemu vidjeti ironiju koja izvire iz suspektnih ličnih optiranja samih pisaca (npr. Meše Selimovića za srpsku književnost¹), a drugi svojevrzni samoregulacijski odbrambeni mehanizam bosanskohercegovačke kulture², dirljivo je prisjetiti se da su knjige ovih autora održavale u životu duh i biće Bosne i kod čitalaca pred čijim se očima događalo sistematsko zatiranje artefakata kulturno-historijskog nasljeđa naroda bez čije duhovne tradicije literatura spomenutih pisaca ne bi bila to što jeste³. A upravo su

---

1 *Potičem iz muslimanske porodice iz Bosne, a po nacionalnoj pripadnosti sam Srbin. Pripadam srpskoj literaturi, dok književno stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini, kome takođe pripadam, smatram samo zavičajnim književnim centrom, a ne posebnom književnošću srpskohrvatskog jezika. Jednako poštujem svoje porijeklo i svoje opredeljenje, jer sam vezan za sve ono što je odredilo moju ličnost i moj rad. Svaki pokušaj da se to razdvaja, u bilo kakve svrhe, smatrao bih zloupotrebom svog osnovnog prava zagaranovanog Ustavom, napisao je Selimović novembra 1976. u pismu Srpskoj akademiji nauka i umetnosti.*

2 Kasim Prohić ga je opisao kao „volšebno simbolično sjedinjavanje i onog što je naizgled nepomirljivo, sileći isključivosti da otupe i da se nikad ne iskažu u svom čistom identitetu“ (K. Prohić: *Uvod u čitanje savremene bosanskohercegovačke poezije, u Djela*, knj V, Svjetlost – Veselin Masleša, str. 137., 1988.).

3 Vrijedna spomena je i činjenica da su likovi istih ovih pisaca našli se 1998. godine na apoenima bosanskohercegovačkih novčanica. Po mišljenju Nirman Moranjak-Bamburać ma koliko se činila efemernom ta ‘kanonizacija’ svjedoči o propusnosti

to oni pisci koji su, kako je svojedobno (1970.) uočio Midhat Begić, uprkos činjenici da je „složeni nacionalni, etnički i konfesionalni sastav sredine razbijao u prošlosti jedinstvo bosanskohercegovačkog književnog života kao cjeline ... svojim djelima i idejama izražavali i podvlačili one sastojke svoga bića koji ih neodoljivo čine bosanskohercegovačkim ... čak i ako su ideološki ili nacionalno stajali uz vanbosanske sredine i pokrete“ (Begić 1987: 9). Štaviše, o književnoj prošlosti kada je riječ, *modus vivendi* bh. kulturnog prostora u velikoj mjeri i počiva na „onim oblicima kojima pučka kultura djeluje ‘prema gore’, pozajmljuje ... svoj duh integrativnosti, rezultirajući nekim elementima trajno zajedničke kulturne svojine“ (Lovrenović ... 1986: 10). Brojni nebošnjački autori (Šantić, Ćorović, u novije vrijeme Jergović ...) taj kompozitni kulturni identitet svjedoče svojim djelom upravo kroz afirmaciju ili resemantizaciju motiva i poetičkih konvencija bošnjačke usmene tradicije. O naravi bosansko-orijentalne sastavnice njihova stvaralaštva vrijedi zapažanje koje, pišući o Šantićevom pjesničkom identitetu, iznosi Enes Duraković: „... mostarski pjezaž i sva ona nokturalna atmosfera ljubavnih čekanja, ispod pendžera i kapidžika, obeharalih bašči i proljetnih mjesečina tvorni su, doživljaju i izrazu primjereni svijet i prostor pjesme, a ne izvanjski, pseudo-orijentalni ures i kulisa sladunjavo-sentimentalnog pjevanja“ (Duraković 2015: 185). S druge strane, djelo Skendera Kulenovića npr. svjedoči o ‘kauzalnoj insprativnosti’ dviju tradicija – bošnjačke i srpske (poeme *Na pravi put sam ti majko iziš’o* i *Stojanka majka Knežopoljka* nadahnute bošnjačkom baladom i sevdalinkom odnosno srpskom tužbalicom i epskom pjesmom), uporedo korespondirajući i sa hrvatskom književnom baštinom od matoševskih *Ocvalih primula* preko nazorevskog vitalizma do kasnog eseja o Mažuraniću. I kada nisu po srijedi tako zorna amalgamiranja, već oni znakovi kulture koje držimo ekskluzivnim i samorodnim, i u njima se često „naziru tragovi zajedničkih i distinktivnih, sličnih i komplementarnih vrijednosti i iskustava“ ... onkraj tendencioznih i u pravilu vještačkih književnih „ilustracija ‘državotvornog’ koncepta unifikacije kulturnih posebnosti“⁴. Riječju, višestruko kodiranje bosanske kulture – autohtonim, okcidentalnim i orijentalnim obrascima, nije privilegija samo jedne, bošnjačke, sastavnice, već trajna karakteristika svih etničkih tradicija ponaosob i bosanskog kompozituma kao

---

suprotstavljenih sistema vrednovanja i izgledima za mogući konsenzus oko definiranja i stabiliziranja kulturnog pamćenja. „Modelom novca“ postignut je tako neočekivano i efekat kulturološkog kontinuiteta. Pogledati: N. Moranjak-Bamburać: *Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)*, Radovi, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2000., str. 118.

- 4 Ibidem, str. 33, 127.; Vidovi komplementarnosti o kojima govorimo dubinski su i prožimajući. Primjerice, „prostor orijentalnih uticaja imat će u hrvatskoj književnosti značajnog udjela od Šopovih tematskih okupacija preko Andrićevih stišanih gnoma, sve do jezičkog ezoterizma Veselka Koromana“ (Mile Stojić: Predgovor antologiji *Iza spuštenjeh trepavica – Hrvatsko pjesništvo XX stoljeća*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 21.), ili ona „smjesa kršćanskog mita i ezoterijsko-panteističke doživljajnosti istočnjačkog misticizma“, koju kod Antuna Branka Šimića uočava Enes Duraković (E. Duraković, navedeno djelo, str. 261.).

cjeline, koja svoju semiozu osigurava jedino kao fenomen ukrštanja, slojevitosti i provokativnog sinkretizma.

Baštinjeni kulturološki kontekst pojmovnoj odrednici **bosanskohercegovačka književnost** (ili, uz određene rezerve, **književnost narodā Bosne i Hercegovine**)⁵ obezbjeđuje širinu koja nadilazi nacionalne pa i državne okvire kada je u pitanju mogućnost uključivanja integralnih književnih tradicija tri najbrojnija bosanskohercegovačka naroda ali i stvaralaštva pisaca koji ne pripadaju konstitutivnoj etničkoj trijadi⁶. U izvjesnoj mjeri ovaj princip, čije bi iscrtavanje dalo sliku

5 Do sredine prošlog stoljeća u upotrebi je prevladavao termin „književnost u Bosni i Hercegovini“, ali već 1950. imamo *Zbornik savremene bosanskohercegovačke proze* (priredili Salko Nazečić, Ilija Kecmanović i Marko Marković), 1961. *Panoramu bosanskohercegovačke poezije* (Risto Trifković) i *Panoramu bosanskohercegovačke proze* (Mak Dizdar). Radovan Vučković 1970. piše studiju *O nekim pitanjima pristupa bosanskohercegovačkoj književnosti*. 1974. godine Vojislav Maksimović objavljuje antologiju *Bosanskohercegovački književni ogled 1910-1941*, a Ivan Kordić *Antologiju bosanskohercegovačke poezije*. Iste godine izlazi i trotomna *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, itd... Izvan Bosne i Hercegovine termin uglavnom nije naišao na dobrodošlicu izuzimajući rijetke glasove poput profesora Zvonka Kovača za koga „unutar bosanskohercegovačke književnosti, uz muslimansku književnu tradiciju, najčešće se govori i o dijelovima hrvatske i srpske književne tradicije, koje su od bosanskohercegovačkih znanstvenika shvaćene parcijalno, onako kako su se razvijale na tlu Bosne i Hercegovine, odnosno onako kako se pokoji srpski i hrvatski književnik javljao u književnosti. Dobiven je tako naziv književnosti koja ... sve više dobiva težinu integralnoga književnopovijesnoga pojma” (Z. Kovač: *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987., str. 131.). I unutar Bosne i Hercegovine termin je bio izložen osporavanjima kao navodno „na silu spregnut pojam, recidiv, nakarada jedne tuđinske politike ... hibrid, kaša, puka izmišljotina, naturak literaturi nečega što je njoj duboko strano“, piše Risto Trifković, dodajući, nakon što je ovakve objede osporio argumentima jedinstvenog kulturnog prostora u kome nastaje ova književnost, da je sve to „samo prividna logika koja se kada zavirimo u činjenice pomuti i sama sebe dovede u pitanje. ... a pojam bosanskohercegovačka literatura niti je prazan ni besadržajan već odgovara stvarima koje podrazumijeva“ (R. Trifković: *Savremena književnost u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1968, str. 198, 200). Sredinom 80-tih, s jačanjem disolucijskih procesa u Jugoslaviji, ponovno osnažuju konkurentski koncepti i termini. 1984/85. objavljena je velika edicija „Književnost naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u 50 knjiga“. Po svjedočenju člana redakcionog odbora Stevana Tontića „vodila se duga i polemična rasprava o samom nazivu toga književnog stvaralaštva. Neki su, osobito profesor Begić, zagovarali termin „bosanskohercegovačka književnost“. Tome se protivila većina srpskih i hrvatskih članova redakcionog odbora, kao i pisci koji nisu bili spremni da se nacionalne književnosti, ma koliko bile bliske ili srodne, „utope“ u jednom takvom, bh. republičkom okviru i pojmu“ (Stevan Tontić: *Sarajevo, prije i poslije rata*, u *Biblioteka Sarajevo – Literarno mjerenje grada*, ur. Senad Halilbašić i Ingo Starz, Naklada Zoro, Sarajevo, 2012., str. 197.)

6 Fleksibilnost i inkluzivnost ovoga modela potiru i najmanju bojazan protivnika postojanja bosanskohercegovačke književnosti od „prikaćenosti bosanskih Srba i

najpribližniju simbolu olimpijskih krugova, zakonomjeran je na cjelokupnom prostoru južnoslavenske interliterarne zajednice i vezan je za činjenicu da se nacionalne književnosti – hrvatska, srpska, crnogorska i bošnjačka – ne poklapaju sa granicama nacionalnih država (svi ovi narodi u statusu konstitutivnog ili nacionalne manjine žive i u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj i u Srbiji i u Crnoj Gori) nego egzistiraju unutar kulturnih prostora koji se međusobno preklapaju i interferiraju⁷. Premda iz današnje viktimološki impregnirane i osporavanjima irtirane bošnjačke perspektive ima u prvi mah suspektnu konotaciju, na istom je tragu, suštinski gledano, tvrdnja Radovana Vučkovića da „nije faktor državnosti ono što specifikuje literaturu u Bosni i Hercegovini, već zajednički život više naroda na istom prostoru, sloboda objedinjavanja šarolikog jugoslovenskog duhovnog nasleđa u nove strukture“ (Vučković 1991: 15). U prvi plan tako izbija dinamička kategorija **kulturnog prostora** koju je sasvim precizno opisala Tone Bringa ističući da bosanstvo „premda je predstavljalo objedinjujući identitet u tom smislu što je obuhvatao različite etnoreligijske zajednice, on te razlike nije izbrisao. I zaista u njegovom jezgru bila je tenzija između dvije suprotne potrebe: s jedne strane, pripadanje različitim ali paralelnim etnoreligijskim zajednicama, te potreba da se saopštava posebnost, a s druge strane, svijest o zajedničkoj teritoriji, zajedničkoj društvenoj sredini i zajedničkom skupu kulturnih kodova, te stoga svijest o međuovisnosti“ (Bringa 2009: 32). Tezu o koherenciji kulturnog prostora kao podlozi bosanskohercegovačkog književnog identiteta u novije vrijeme je najautoritativnije zastupao Ivan Lovrenović ističući da, uprkos historijski prevalentnom izolacionizmu elitnih zona kulture, na pučkoj razini bez prestanka funkcioniра „zajednički fond kulturnih modela, koji počivaju na kulturnoj i duhovnoj baštini ili-romano-slavenskoga amalgama, na jezičnoj istorodnosti, te na činjenici da ovaj svijet, osobito u gradskim sredinama,

---

Hrvata i proglašavanja bitnih kulturnih vrijednosti njihove nacije za sporedne i tuđe“ (Staniša Tutnjević: *Neki metodološki problemi proučavanja književnosti Bosne i Hercegovine*, u *Pod istim uglom*, Oslobođenje, Sarajevo, 1984., str. 24.).

- 7 Ovu temu, poslije već etabliranih akvizicija zagrebačke grupe komparatista predvođene Zvonkom Kovačem, hrabro i odlučno načinja i u Beogradu Tihomir Brajović pozitivno reagirajući na stav Stanka Lasića da „u stvaralačkom pogledu srpska književnost u Hrvatskoj ima prednost jer izvire iz nemira, iz dvojnosti, dualiteta“ (S. Lasić: *Članci, razgovori i pisma: Pogledi i istraživanja*, knjiga I, Gordogan, Zagreb, 2004. str. 458.). „Osim toga što nagoveštava obrise svojevrzne filozofije kulturnog razvoja,“ piše Brajović, „zasnovane na uverenju da je nacionalno, odnosno državno dualna pripadnost izvor podsticajnog, ali potencijalno i kobnog „nemira“, a to znači i razlog svojevrzne strukturne „nestabilnosti“, ovako gledaš, s druge strane, primenjeno na obratnu ili neku drugačiju mogućnost (hrvatska književnost u Srbiji ili pak hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini, bošnjačka književnost u Srbiji makedonska književnost u Bugarskoj, bugarska književnost u Makedoniji ...), implicitno ukazuje i na razloge pretpostavljene prijemčivosti za ideju ukupnog komparativnog ogledanja i samjeravanja južnoslovenskih literatura u cjelini.“ Tihomir Brajović: *Komparativni identiteti – Srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 71.

živi stoljećima izmiješan u najtješnjem svakodnevnom dodiru“ (Lovrenović 2015: 7), uz bitnu suplementnu činjenicu po kojoj se spacijalna dimenzija ne svodi na pučku horizonatalu nego prodire i vertikalno „dvosmjernim ‘osmoznim’ utjecajima između sloja pučke kulture i svake od zasebnih visokih kultura, koji su formativni za narodne identitete“ (Lovrenović 2015: 7). Književnost je, van svake sumnje, jedan od onih važnih, ovisno o epohi manje ili više djelotvornih, zajedničkih *kulturotvornih mehanizama* ‘uposlenih’ i na horizontalnim (oratura) i na vertikalnim (literatura) areama bosanskohercegovačkog kulturnog pejzaža. Ilustrativna je u tom pogledu austrougarska epoha kao „period kada je književnost ovdje najčvršće vezana za razvoj pojedinih nacija i kada je najizraženije njeno uobličavanje po pojedinačnim nacionalnim tokovima. Ne treba smetnuti s uma da su specifičnosti društvenoistorijskog razvoja i položaja Bosne i Hercegovine, kao sociokulturne i druge posebnosti ovog podneblja i tada uočljive u čitavom književnom stvaralaštvu ovog perioda“ (Tutnjević 1984: 25).

Aproksimativna polazišta utkana su i u utemeljiteljsko-programske tekstove stasavajuće južnoslavenske interkulturne komparatistike, a čini se da je najdalje u tom pravcu odmakao beogradski južnoslavista Tihomir Brajović odbacivanjem formule **jedna književnost – jedan jezik** i promocijom teze da „srpska književnost spada u one literature čije su lingvističke granice neodređene. Nju jezik ne odvaja od drugih literatura, već spaja s nekima od njih“ (Brajović 2012: 15). Elemente razrade ove teze kod Brajovića prepoznajemo u više njegovih radova a, *mutatis mutandis*, sadržani su u stavu po kome bi „regionalistički orijentisana komparatistika, poput južnoslovenske, mogla da bude predstavljena kao „asimetrična“ i stoga donekle „neuređena“, tj. nehijerarhijska, „mobilna“ struktura, sačinjena od promjenljivog, fleksibilnog niza ulančanih elipsi. Razlog zbog kojeg je baš elipsa ovde prepoznata kao ključna, shematski odgovarajuća predstava leži u činjenici da ova zakrivljena figura po definiciji podrazumeva uvek dva ravnopravna središta ili fokusa, što znači da je u izvesnom smislu „bifokalna“, a to je sasvim podesno za sugestiju odsustva aksiološke ili neke drugačije uspostavljene hijerarhije u komparativnim izučavanjima i tumačenjima. Dalja geometrijska analogija, koja kazuje da je zbir pojedinačnih odstojanja svake tačke na elipsi od dva pomenuta fokusa uvek jednak, dovoljno je, verujemo, sugestivna za poimanje o načelno uspostavljenoj – iako, naravno, praktično ne i nužnoj – ekvidistanci i odsustvu monocentrične perspektive u regionalistički orijentisanoj komparatistici kao onoj emancipatorski shvaćenoj disciplini što je sasvim drugačije ustrojena u odnosu na evrocentrično postavljenu komparatistiku“ (Brajović 2012: 75). Brajovićeve postavke na tragu su agende decentralizirane, horizontalne komparatistike koju je osamdesetih godina prošlog stoljeća zagovarao Slovak Dioniz Đurišin u nastojanju da adaptiranjem i inventivnim preoblikovanjem općekomparatističkog modela književnog istraživanja razbije kompleks inferiornosti tzv. malih, perifernih i diskontinuiranih književnosti (Đurišin 1997) te u kontekstu postkolonijalnih studija Gayatri Chakravort Spivak svojim idejama kreolizacije i alternativnog komparatističkog kanona (Marčetić 2015: 20-

21). Đurišino ve su ideje naišle na najtopliji prijem u onim znanstvenim krugovima na prostoru predraspadajuće Jugoslavije koji su tražili načine i rješenja uspostave novog modus vivendija discipline što se u novim okolnostima iz jugoslavistike morala probraziti u neki vid južnoslavenske komparatistike⁸. Historijski, međutim, a u perspektivi pogotovo, ideja preklapljenih elipsi kao model suegzistencije i interferencije južnoslavenskih nacionalnih književnosti teško je održiva budući da su one, gledano ponaosob, rijetko funkcionirale kao decentralizovani polifokalni sistemi (Možda srpska u drugoj polovini 19. stoljeća sa dvije književno-kulturne metropole Beogradom i Novim Sadom, hrvatska renesansa disperzirana u više dalmatinskih gradova, ili bošnjačka u periodu cvjetanja divanskog pjesništva sinhrono u Mostaru i Sarajevu, ali tu nije riječ o paralelizmu koji je jednom svojom linijom pozicioniran u književno-kulturni prostor susjedne lingvistički bliske nacionalne književnosti, već su oba centra (ili svi centri) teritorijalno u granicama užeg polja matične nacionalne književnosti. U 20. stoljeću Sarajevo jeste važno mjesto događanja i za srpsku i hrvatsku književnost, ali teško da ima onaj status **ravnopravnog** središta ili fokusa kao pretpostavke bifokalnosti / polifokalnosti opisane eliptične predodžbe o nacionalnim književnim identitetima unutar južnoslavenske međuknjiževne zajednice.).

Povijesno prevalentan i prospektivno izvjestan snažni književni centralizam, uz jednako naglašen „diskontinuitetski karakter srpske i hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini u odnosu na matične književnosti“ (Tutnjević 1984: 18), daleko prihvatljivijom čini figuru kruga odnosno krugova koji se međusobno dodiruju i križaju. Uz to, specifičnost bosanskog književnog prostora je postojanje bošnjačke, srpske i hrvatske komponente te stvaralaštva pisaca drugih nacionalnosti, kao svojevrsnih internih krugova, koji ranije nisu bili teritorijalno delimitirani nego su kao samosvojni tradicijski agensi sveprisutno participirali unutar nadsistema

---

8 Krug zagrebačkih komparatistički orijentisanih slavista (Franjo Grčević, Zvonko Kovač, Dušan Marinković) već u prvoj polovici 80-tih pravi u tom pogledu odlučan iskorak, koji je formaliziran organizacijom naučnog skupa i objavljivanjem zbornika *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti* (Zagreb, 1983.). Taj novi model promovira Grčević u programskom uvodnom tekstu Zbornika: „preuzimanjem komparatističkog koncepta kao modela istraživanja jugoslavenskih književnosti odlučno se prihvaća na neograničeno vrijeme nacionalni karakter jugoslavenskih književnosti i odlučno se otklanja na neodređeno vrijeme mogućnost stvaranja jedinstvene jugoslavenske književnosti kao izraza neke više, ili nove nacionalne cjeline“. (F. Grčević: *Problemi i perspektive komparativnog proučavanja jugoslavenskih književnosti*, nav. Zbornik, Zagreb-Varaždin, 1983., str. 10.) S druge strane, a u odnosu prema širim izvanjskim relacijama komparativnog proučavanja književnosti, prihvatanjem koncepta interliterarnih zajednica i vrijednosne neusporedivosti historijskog razvoja svake nacionalne književnosti ponaosob gube smisao “dramatični pokušaji da se našim književnim rezultatima pronađu “europski okviri”, odnosno da ih se situira u kontekst “europske književnosti”, unatoč svih diskontinuiteta, privremenosti, povremenosti i pragmatičnosti domaćih književnih i kulturnih stanja” (Zvonko Kovač: *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987, str. 123.).

kompozitne integralnosti bosanskohercegovačke književnosti⁹ na koji se djelotvorno i kombinatorno mogu aplicirati analitičke aparature kako monoliterarnog tako i komparativnog pristupa. Ovaj koncept, uz sve rezerve¹⁰, mogao bi se predstaviti sljedećim grafikonom:

Geometrijske analogije kulturalnih fenomena, dakako, uvijek jesu provizorne, napose u prostoru gdje je „teško odrediti dokle smo jedno a odakle drugo, što smo u danoj prilici više a što manje, kad i kako smo oboje u isto vrijeme“¹¹. Privilegiju veće ‘tačnosti’ tu su uvijek imale figura i metafora, makar u onim ovaploćenjima kada pogode bitnost koja izmiče diskursu analitičke refleksije, kao npr. Enes Karić u pasažima romana *Pjesme divljih ptica* posvećenim traganju junaka za vlastitim bićem i identitetom, koje mu se ukazuje: „... kao slika u čudnom spoju mnogih boja što se jedne u druge ulijevaju, kao da su bića od tečnosti koja se naprežu u

9 Tu specifičnost književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini osjetili su oni autori koji su, rastrećeni pritiska domaćeg konteksta, iz evropske perspektive pristupali ovoj problematici. Tako Jozo Džambo piše: „U Bosni i Hercegovini ukrštaju se etničke strukture koje odgovaraju hrvatskom, srpskom i muslimanskom toku i obrazuju samosatalan književni predio koji u sebi uspješno povezuje tradicionalno i moderno“ (J. Džambo: *Jugoslavische Literaturen*, u: *Weltliteratur im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Manfred Brauneck. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1981. str. 292.).

10 U traganju za najprikladnijom „geometrijskom analogijom“ južnoslavenske i bosanskohercegovačke poliliterarne strukture treba imati u vidu, kako sugerira Nirman Moranjak-Bamburać, da „pojam kulture uopćeno podrazumijeva neeuclidovski prostor. Tu tezu bosanska kultura radikalizira do samoobnaženosti ... kulturna historija Bosne i Hercegovine prevazilazi svoj mozaični karakter: jedno pored drugog, ali i jedno preko drugog, jedno u drugom... N. Moranjak-Bamburać: *Prema problemu kulturnog sinkretizma u Bosni i Hercegovini*, Dijalog, 2-3, Sarajevo, 1998, str. 105., 111.

11 Predrag Matvejević: *O mojoj melankoliji – Balkanu*, dostupno na <http://sveske.ba/en/content/o-mojoj-melankoliji-%E2%80%93-balkanu>

svim pravcima tražeći svoju dušu i svoj oblik“ (Karić 2009: 36). Ili, kada Stevan Tontić opisuje dobitak življenja u Sarajevu kao „obogaćivanje saznanja o životu, o intimnim doživljajima i gledanjima na ljudske i božanske stvari mojih muslimanskih, hrvatskih, jevrejskih i drugih prijatelja, poznanika ili slučajnih sagovornika“ (Tontić 2012: 13). U posljednjih dvadeset pet godina po prvi put smo svjedoci etničke teritorijalizacije bosanskohercegovačkog političkog pa i kulturno-književnog prostora. ‘Naturalizacija’ veze između etniciteta i teritorije sprovedena je najgorom vrstom nasilja, što bi u budućnosti moglo voditi ozbiljnoj reviziji, nadamo se ne i destrukciji statusne platforme bosanskohercegovačke književnosti¹². Naravno, jedna je stvar šta bismo priželjkivali mi ili neko drugi i na čemu bismo manje ili više osmišljeno djelali, a nešto sasvim drugo palijativno stanje u ovom ili nekom drugom historijskom momentu. Kultura i sve što se vezuje za nju nikada nije datost već rezultanta sa različitim ishodima i sadržajima. U svakom slučaju, i to valja priznati, maksimalistički dizajniran koncept bosanskohercegovačke književnosti svojedobno prilagođavan konjunkturi jugoideologemā, po prilici je stvar prošlosti, uz legitimno pitanje da li je ikada u nekom idealnom beskonfliktnom poretku i egzistirao na način kako to primjerice u nekim svojim radovima, slijedeći Begićevu ideju *raskršća* kao mjesta epifanije¹³ (idealnog prostora multikulturalnosti i pluriidentiteta), predstavlja

12 Na opasnost „doslovne i figurativne smrti kompleksnih historija i ukrštenih identiteta u Bosni“ (David Campbell) sve više ukazuju i autori koji su ranije promovisali nepokolebljiv optimizam u pogledu opstojnosti koncepta kompozitne integralnosti, primjerice Ivan Lovrenović u novijim radovima zabrinuto dijagnosticira „proces stvaranja i divergiranja triju zasebnih i odvojenih nacionalnih kultura u Bosni i Hercegovini, koji proizvodi kulturnu situaciju u kojoj je takva vrsta identiteta (bosanskohercegovačkog; op. V. S.), zapravo, nepoželjna i lako bi se mogao pokazati nepovratnim“. (I. Lovrenović: *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*; u Ivo Andrić: *Prokleta avlija*, predgovor, Matica hrvatska - Svjetlo riječi, Sarajevo, 2007. str. 55.) Destrukciju kompozitne integralnosti kao potencijalni fatalni ishod rekonfiguracije bosanskog kulturnog identiteta vidi i Amra Hadžimuhamedović: „Bosanski identitet zasnovan je na postavci kulture kao trodimenzionalne mreže. Konfiguracija mreže biva stalno mijenjana bilo kojom niti koja povlači ostale. Slijedeći tu slikovitu definiciju kulture, možemo utvrditi da za definiranje recepcije kulturnog naslijeđa od sintagme “složeni identitet” više odgovara sintagma “zamršeni identitet”, koja odražava nemogućnost njegovog jednostavnog analiziranja, razumijevanja i prezentiranja. Riječ “zamršeni” ovdje označava onu strukturu koja je nastala preplitanjem, vezanjem, stapanjem niti, i koja izdvajanjem ili raskidanjem bilo koje niti biva u cijelosti preoblikovana ili razorena. (A. Hadžimuhamedović: *Raslojavanje bosanskog identiteta – kulturno pamćenje i njegoava savremena interpretacija*, Godišnjak BZK „Preporod“, XII, Sarajevo 2012., str. 236.)

13 Po mišljenju Nirman Moranjak-Bamburać begićevska *raskršća* izvrsno su se uklopila u tadašnji sukob sa zastupnicima predrasude o Bosni kao „tamnom vilajetu“ obilježen nastojanjima da se takvi stereotipi otklone i popune praznine u razumijevanju tradicije, pri čemu se posezalo i za fabrikovanjem kontrastne – arkadijske mitologike. Štaviše, „ritualno spominjanje raskrsnice postaje legitimacija i najuspješniji ideološki efekat

Muhsin Rizvić¹⁴, zasnivajući ga na:

- a) „svijesti svake književne tradicije o sebi i sopstvenom kontinuitetu;
- b) svijesti o bosanskohercegovačkoj skupnosti koja proizilazi iz evidentne tolerantnosti prema drugim književnim tradicijama, te iz znanja o autohtonom položaju svake tradicije na bosanskohercegovačkom tlu;
- c) svijesti o međusobnim odnosima koji su nužnost na liniji zajedničkog jezika, na liniji historijske sudbine zajedničkog življenja i interesa održanja, na liniji zajedničke uzajamne tematike, ideologije socijalnog opstanka, te, najзад, na liniji stilsko-estetskih dodira i prožimanja;
- d) svijesti o prirodnom zalaženju u matične literature kod srpskih i hrvatskih pisaca.

---

političkog govora. Dolazi do ukidanja alteriteta prošlosti, jer se ona „pripitomljava“ novoustoličenom retoričkom strategijom. Šizofrenirajući historiju „zabašuruje“ univerzalnost predstave o SUSRETU kultura i civilizacija. ... Učinak instruiranog tropa je da se zaboravljaju ranije povlašteni tropi, npr. krajina i granica...“ (N. Moranjak-Bamburać: *Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)*, Radovi, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2000., str. 130.)

- 14 Fragment preuzet iz: Muhsin Rizvić: *Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju*, u *Bosanskohercegovačke književne studije*, Sarajevo, 1980., str. 7-8; Znakovito je da autor već u sljedećem pasusu ove studije pokušava ublažiti apodiktični ton „teza“ napomenom da „u kontinuitetu bosanskohercegovačke književnosti svi ovi faktori nisu uvijek bili podjednako intenziteta, zavisno od historijske situacije i stanja društvenog i nacionalnog duha, ali se nikada ni jedan od njih nije potpuno gubio iz književne svijesti. U pojedinim fazama samo se njihov redoslijed mijenjao, tako da su neki od njih dobijali više na specifičnoj težini“. Nije, međutim, samo opresiranim i hipokribilnim „hermeneutičkim situacijama“ svojstvena idilizacija tradicije bosanskohercegovačkog multikulturalizma. I u novije vrijeme znaju se javiti njena arkadijska učitanja, utemeljena na begičevskim esencijalističkim polazištima o čovjeku na raskršću kao intuitivnom i kreativnom biću, primjerice u tekstovima Abdulaha Šarčevića: „Bosna je simbol stoljetnih formi, vjerovatno, najstarijih u Evropi, multikulturalizma i humanih događanja. Dugujemo tom socijalnom umu ili nomosu koji je bio intuicija, neposredno znanje i neposredni bitak života. Tu tolerancija nije bila zahtjev: ona je bila život, jedna vrsta identiteta ili pripadnosti, ostvarenje nečeg što je za nas bila lijepa općenitost. Ona sadrži dramu uma i osjećanja, a svagda potiče katharsis. Ona je ono pomirenje ili ublaženje bola, emocija, koje se podstiče onim uvidom u bol i patnju drugih, napose u drami kao literarnom djelu, ona je - u konvencionalnom smislu – savladavanje moći destrukcije i auto/destrukcije, ublaženje psihoneurotičnog stanja“ (A. Šarčević: *Politička filozofija i multikulturalni svijet*, Svjetlost, Sarajevo, 2003. str. 583.). Šarčevićeva epifanijska prisposoba upravo potvrđuje tezu Nirman Moranjak-Bamburać o *longue durée* dobroj reputaciji retorike izgrađene na figuri *raskrsnice*, „ali se sada računa na drugačiju dobit, govor o raskrsnici se usmjerava na tzv. „međunarodnu zajednicu“ ... investirajući na svjetsko tržište simboličkog kapitala svoju povijesnom kontingencijom stečenu primjerenost suvremenom doživljavanju svijeta“ (N. Moranjak-Bamburać: *Ideologija i poetika...*, str. 131-132.).

Kod bosansko-muslimanskih pisaca – uzimanje srpskih i hrvatskih književnih djela kao uzora na liniji književnostilskih osobina zajedničkog jezika te južnoslavenske uzajamnosti.”

Bez obzira na historijske uslovljenosti „hermeneutičkim situacijama“ književnih historičara koji su u različitim vremenima i kontekstima zastupali koncept kompozitne integralnosti, nedvojbeno je da u svakoj svojoj razradi on obezbjeđuje širinu razmišljanja nacionalnih književnih identiteta koja ne suspendira već naprotiv afirmira mogućnost dvojne ili višestruke pripadnosti pisaca (transkulturnih identiteta) pojedinim književnostima. Cijelom se fenomenu može pristupiti relaksiranije u kontekstu novih pogleda na opseg, sadržaj i održivost koncepta nacionalne književnosti u epohi transnacionalnih integracija, etničkih, rodnih, kulturnohistorijskih revizija i rekapitulacija. Po srijedi su trendovi koji nacionalne komponente književnosti vide kao nesigurne, fluidne i teško odredljive, smještajući ih u sferu značenja, a ne u oblast činjenica. Postnacionalnost se, štaviše, u nekim uticajnim rasparavama teorije književne povijesti (usp. Nikolić 2015) uzima kao krovni kriterij pisanja književne povijesti umjesto hermeneutičkog zahtjeva za redefiniranjem pojma nacionalne književnosti. Generalni ishod intenzivne globalno dinamične potrage za znanstveno održivim statusom nacionalne književne povijesti kroz odmjerenje snaga između, kako to, posredujući terminološke akvizicije Homi Bhabhe (usp. Bhabha 2002: 157-190), pronicljivo formulira Enes Duraković, „tradicionalne strategije konstruiranja kolektivnog identiteta predodžbama homogene *imagi/Nacije* i, s druge strane, subverzivne, postmoderne pripovijesti na jedinstven model nesvodive *disemi/Nacije*“ (Duraković 2012: 12) jeste spoznaja da nacionalna književnost nije monolitan književnohistorijski entitet, nego sistem odnosa. Na prostoru južnoslavenske interliterarne zajednice, shvaćene upravo kao dinamičan sistem međuknjiževnih odnosa, pretpostavka nehijerarhijske dijalogičnosti kultura i literatura, kakvu verbalno-programski zagovaraju novi komparatisti, jeste međusobni konsenzus koji bi podrazumijevao i prihvatanje nadsistema kompozitne integralnosti bosanskohercegovačke književnosti na tragu apela Tihomira Brajovića za južnoslavensku komparatistiku koja bi „oslobođena preživelih ideološko-političkih koncepcija jugoslovenstva kao državotvornog načela, otvarala izgleda za „stepenovanu“ i nijansiranu artikulaciju novih-starih kulturnih identiteta“ (Brajović 2012: 72). Registar osnovnih zadaća tako osmišljene komparatistike, i danas sasvim prikladan, ponudio je Zvonko Kovač još daleke 1985. godine:

- metodičke i diferencijalne usporedbe;
- analitičan komparativni opis;
- sintetička interpretacija interkulturnih i interlingvističkih fenomena;
- općenita supranacionalna orijentacija, ali i smisao za pojedinačne vrijednosti nacionalnih tradicija koje dobijaju svoje potvrdu upravo pri proučavanju međusobnih odnosa;
- međuzavisnost književnih djela i opusa i izvan granica primarne književne tradicije u kojoj se ostvaruju;

- ispitivanje genetskih veza i tipoloških analogija;
- proučavanje reminiscencija, impulsa, kongruencija, imitacija i filijacija (Kovač 1985: 137).

Šanse da se krene u tom pravcu bile bi izglednije da način na koji se raspala državna zajednica nije piroklastikom cunamija opustošio i tekovine u polju humanističkih istraživanja. U prilog pretpostavci da bi stvari krenule drugim tokovima, referiraju i stajališta nekih predstavnika starije garde srpske akademske zajednice, primjerice Radovana Vučkovića koji se 1991. bio sasvim približio idejama zagrebačke jugokomparatistike i iz te pozicije statusno artikulirao samobitnost bosanskohercegovačke književnosti u vidicima koji u znatnoj mjeri korespondiraju sa tezama razrađenim u ovom radu:

„Izučavanjem (ne samo posleratne) književnosti Jugoslavije u kompleksu prožimanja i integracija, a ne tek u pukom zbiru, daje se osnova za poredbeni metod i moderna kontaktna tipologija bila bi obogaćena zaključcima koji bi proširili teren saznanja o južnoslovenskim, balkanskim i srednjoevropskim književnostima. ... Umesto samo statičkog zbiranja rezultata više jugoslovenskih literatura i profilisanja građe po jednosmernoj vertikali nacionalne tradicije, moguć je i taj širi dijalektički otvoren pristup prema horizontali. ... Zato se čini mogućim da se, osobito novija književnost u Bosni i Hercegovini, analizira i kao jedinstvena celina, bez obzira na nacionalne specifičnosti i da se na njenom primeru uočavaju prožimanja različitih duhovnih uticaja koji se sintetizuju u nešto novo i osobito. Ne, dakle, da se mehanički i kataloški registruju tri ili četiri odelita segmenta, već da se posmatra kako se na jednom prostoru, u naponu nekoliko civilizacijskih i kulturnih pojaseva i centripetalnih sila formira nova književna struktura interesantna kulturno i zahvalna za komparatističko proučavanje.“ (Vučković 1991: 14-16) Vučkovićevi pogledi zapravo su aplikacija onog temeljnog polazišta interkulturalnih studija književnosti po kojem „kulturne granice nisu demarkacione linije, već međuprostori, međukulturne zone interakcije, prostori prožimanja i preklapanja gdje se u kontingentnoj igri privlačenja i odbijanja konstantno (re)kreiraju kulturni identiteti“ (Kovač 2012: 36). U prilog nehijerahijske interkulturalnosti kao najprikladnijeg modela južnoslovenske književne komparatistike argumanata je na pretek. Kada su u znanstvenoj javnosti počeli sticati zaslužen respekt i glas dogodio se rat i etničke centrifuge pokidale su kontaktološki orijentisane istraživačke interese, pa su u vakumu ostali neki vrijedni prilozi poput npr. Durakovićeva ukazivanja na specifičnost bošnjačko-hrvatskih književnih relacija u doba moderne, gdje autor konkretnim usporebama dokazuje da je A. G. Matoš inspirativne impulse nalazio u pjesmama M. Ć. Ćatića, a ne samo obrnuto, kakvo je uvjerenje ranije vladalo. Preduvjet da se ovim putem nastavi upravo je ono što Duraković povodom Matoša i Ćatića poentira – „da ove usporedbe nisu toliko bitne zbog međusobnih vrijednosnih samjerenja i određenja, nego, prije svega, da bi se otkrila ili barem naznačila kompleksnost međuodnosa, prožimanja i oplodjenja, koja će odrediti ne samo tadašnji trenutak naših literatura, nego u bitnome i našu književnu suvremenost“ (Duraković 2015: 212).

Ne prihvate li kulturne i književno-akademske zajednice našeg okruženja ova polazišta i dalje ćemo, što ne priliči nikome a šteti svima, živjeti paradokse poput onog da, iz te prevalentne vizure bosanskih susjeda i danas čvrsto stisnute u škrip osporavanja svega što u prostoru kulture emitira svoj nadnacionalni identitet bosanstva¹⁵, nema (aktiviranjem kriterija etničkog porijekla ili osobnog izriječja¹⁶) nikakvih prepreka za Andrićevu vernakularizaciju u okrilje srpske ili hrvatske književnosti, a Bošnjaci/Bosanci ga, premda je gotovo cijeli svoj opus tematski posvetio Bosni, premda je to djelo „uronjeno od glave do pete u bosansku tradiciju, u cijeli onaj duhovni sklop koji je ovo tlo oduvijek činio poprištem izukrštanih kultura što su se prelamale i stvorile jednu novu, specifičnu, zasebnu, autohtonu kulturu“

- 15 Realno, aktuelne kulturne i akademske politike susjedstva i njegovih unutarbosanskih produženih ruku uglavnom nisu odmakle (ili su im se lojalistički vratile!?) od „marksističkih“ vidika u nemuštim naklapanjima na temu bosanskog kulturnog i književnog identiteta jednog npr. Rodoljuba Čolakovića: „Kultura je bitna karakteristika nacionalnog bića i ona će dok god bude nacija, biti jedan od njenih izraza. S toga se ne može govoriti o bosanskohercegovačkoj kulturi, pa ni o književnosti, jer se time umesto nacionalnog (jedino pravilnog) uzima republički kriterij, i to višenacionalne republike“ (Rodoljub Čolaković: *Dnevnik 1971-1972*, Banja Luka, 2008., str. 397.). Čolakovićeve teze samo su politički *modus operandi* „naučnih spoznaja“ o historijskom, nacionalnom i državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine kontinuirano plasiranih iz krugova SANU: „Ove dve naše zemlje (Bosna i Hercegovina; indikativno je da autor govori ne o jednoj nego o „**dve naše zemlje**“, op. V. S.) kao republika nemaju etničku osnovu, ujednačenu političku, kulturnu i istorijsku tradiciju kao Srbija i Hrvatska, nisu odraz težnji za nacionalnom i kulturnom samosvojnošću svog naroda kao Slovenija i Makedonija. Jednom reči, Bosna i Hercegovina nemaju državni narod, koji bi svojim poreklom, istorijskom državnom tradicijom, bio nosilac njihove državne misli“ (Vasa Čubrilović: *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine*, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, 4, Sarajevo, 1968, str. 23.).
- 16 Ne dovodeći u pitanje osobni izbor ni kao pravo ni kao plauzibilan kriterij u određivanju književne pripadnosti treba uvijek imati u vidu da „svjesno opredjeljenje ovdašnjih pisaca za srpsku ili hrvatsku literaturu nije nikakva garancija o potpunom uklapanju njihovog književnog rada u korpus tih književnih tradicija“, budući da se „osnovna odrednica nacionalne književnosti nalazi u specifičnostima društveno-istorijskog razvoja određene nacije“ (Staniša Tutnjević, ibidem str. 14., 16.). Više od samih pisaca, koji se iz ovih ili onih razloga odlučuju za vanmatična nacionalna optiranja, suspektni su kriteriji promotera politike književnih transfera i ‘eksproprijacija’, duhovito persifilirani u knjizi Miroslava Jančića *Kako sam izdao nacionalnu stvar* (Oslobođenje, Sarajevo, 1984.), gdje autor, povodom preseljenja Meše Selimovića u Beograd, njegova izjašnjenja kao srpskog pisca i euforije dijela beogradske političko-književne čaršije, podbada tezom da je samo pitanje vremena kada će se neko „pozvati na «Glas Koncila» gdje Meša u intervjuu tvrdi da je oduvijek bio pobožan, pa se još može zaključiti da je katolik, odnosno Hrvat. Neki slično tvrde na osnovu činjenice da je isti pisac pisao protiv Vuka, te da je tek pošto nije uspio kod Hrvata prešao u Srbe!“ (M. Jančić, nav. djelo, str. 71.). Ovaj i drugi slični primjeri samo potvrđuju da se među kategorijama nacionalnog i kulturnog identiteta ne može povući znak jednakosti, između ostalog i zato što kulturni identitet nikada nije pitanje osobnog izbora pojedinca.

(Blagojević 1981: 9), ne mogu smatrati bosanskohercegovačkim piscem jer, eto, bosanskohercegovačka književnost „ne postoji“.

Literatura

- Begić, Midhat (1987), *Raskršća IV*, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo,
- Bhabha, Homi (2002), *Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije*, u: *Politika i etika pripovijedanja* (ur. Vladimir Biti), Zagreb, str. 157-190.
- Blagojević, Slobodan (1981), *Predgovor Antologiji bosanskohercegovačke poezije dvadesetog stoljeća*, Sarajevo, Lica 3/4
- Brajović, Tihomir (2012), *Komparativni identiteti – Srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*, Službeni glasnik, Beograd
- Bringa, Tone (2009) *Biti musliman na bosanski način*, TKD Šahinpašić, Sarajevo
- Čolaković, Rodoljub (2008), *Dnevnik 1971-1972*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka
- Čubrilović, Vasa (1968), *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine*, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, 4, Sarajevo
- Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo
- Duraković, Enes (2015), *Bosanskohercegovački književni obzori*, KDBH „Preporod“, Zagreb
- Đurišin, Dioniz (1997), *Šta je svetska književnost?*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novı Sad
- Džambo, Jozo (1981), *Jugoslawische Literaturen*, u: *Weltliteratur im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Manfred Brauneck. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag
- Grčević, Franjo (1983), *Problemi i perspektive komparativnog proučavanja jugoslavenskih književnosti*, nav. Zbornik, Zagreb - Varaždin, str. 7-14.
- Hadžimuhamedović, Amra (2012), *Raslojavanje bosanskog identiteta – kulturno pamćenje i njegova savremena interpretacija*, Godišnjak BZK „Preporod“, XII, Sarajevo str. 235-254.
- Jančić, Miroslav (1984), *Kako sam izdao nacionalnu stvar*, Oslobođenje, Sarajevo
- Karahasan, Dževad (2010), *Dnevnik selidbe*, Connectum, Sarajevo
- Karić, Enes (2009), *Pjesme divljih ptica*, Tugra, Sarajevo
- Kovač, Zvonko (1985), *O komparativnom proučavanju jugoslovenskih književnosti na stranim sveučilištima*, u: Jugoslavenski seminar za slaviste, 35, Zadar, str. 121-139.
- Kovač, Zvonko (1987), *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
- Kovač, Zvonko (2012), *Bosanska (i) međukulturna književnost (Opseg pojmova, granice i prekograničnost)*, Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova, knjiga 2, Sarajevo, str. 31-38.
- Lasić, Stanko (2004), *Članci, razgovori i pisma: Pogledi i istraživanja*, knjiga I, Gordogan, Zagreb

- Lovrenović, Ivan (2007), *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*; u Ivo Andrić: *Prokleta avlija*, predgovor, Matica hrvatska - Svjetlo riječi, Sarajevo
- Lovrenović, Ivan (2015), *Kako je, ipak, moguće govoriti o kulturnom identitetu Bosne i Hercegovine?*, *Vijenac*, god. XXIII, br. 544, Zagreb, 8. siječnja str. 7.
- Lovrenović, Ivan (1986), *Skice, lajtmotivi*, Glas, Banja Luka
- Marčetić, Adrijana (2015), *O novoj komparatistici*, Službeni glasnik, Beograd
- Matvejević, Predrag: *O mojoj melankoliji – Balkanu*, dostupno na <http://sveske.ba/en/content/o-mojjoj-melankoliji-%E2%80%93-balkanu>
- Moranjak-Bamburać, Nirman (1998), *Prema problemu kulturnog sinkretizma u Bosni i Hercegovini*, Dijalog, 2-3, Sarajevo, str. 97-122.
- Moranjak-Bamburać, Nirman (2000), *Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)*, Radovi, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, str. 105-142.
- Nikolić, Nenad (2015), *Problemi savremene književne istorije*, Akademski knjiga, Novi Sad
- Prohić, Kasim (1988), *Uvod u čitanje savremene bosanskohercegovačke poezije*, u *Djela*, knj V, Svjetlost – Veselin Masleša, str. 137-142.
- Rizvić, Muhsin (1980), *Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju*, u *Bosanskohercegovačke književne studije*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Stojić, Mile (1991), Predgovor antologiji *Iza spuštenije trepavica – Hrvatsko pjesništvo XX stoljeća*, Svjetlost, Sarajevo
- Šarčević, Abdulah (2003), *Politička filozofija i multikulturalni svijet*, Svjetlost, Sarajevo
- Tontić, Stevan (2012), *Sarajevo, prije i poslije rata*, u *Biblioteka Sarajevo – Literarno mjerenje grada*, ur. Senad Halilbašić i Ingo Starz, Naklada Zoro, Sarajevo, str. 179-204.
- Trifković, Risto (1968), *Savremena književnost u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo
- Tutnjević, Staniša (1984), *Neki metodološki problemi proučavanja književnosti Bosne i Hercegovine*, u: *Pod istim uglom*, Oslobođenje, Sarajevo, str. 5-50.
- Vučković, Radovan (1991), *Razvoj novije književnosti*, Institut za književnost - Svjetlost, Sarajevo

Adresa autora
Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
vedad.spahic@bih.net.ba

STATUS OF THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN LITERATURE IN THE B/C/S/M INTER-LITERARY COMMUNITY TODAY

Summary

This work considers the concept of composite integrity of Bosnian literature, its model of functioning and its different historical-contextual elongations. Acceptance of Bosnian literature as a an over-system consisting of Bosnian, Serbian and Croatian literature inside the Bosnia-Herzegovinian cultural and literal circle, its tradition, its authors and their works which do not belong to the “constitutive“ ethnical triad is the assumption of establishment of new south Slavic comparative literature based on non-hierarchical dialogue of linguistic and historically close cultures and literatures which form the b/c/s/m inter-literal community and in the same way those constituent parts of Bosnian literature are mutually pervaded and inter-twined.

Key words: Bosnia-Herzegovinian literature, concept of composite integrity, circles, ellipses, comparative literature, b/c/s/m inter-literal community, non-hierarchical dialogue